УДК 159.9.072.4:504.61

DOI <https://doi.org/10.30970/2522-1876-2018-3-6>

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ СТРАЖДАНЬ ПОТЕРПІЛИХ УНАСЛІДОК ЕКОЛОГІЧНОЇ КАТАСТРОФИ

Олександр Вакуленко, Марта Мельник, Аліна Проскурня

*Асоціація психологів України,
вул. Академіка Єфремова, 16, м. Київ, Україна, 04116,
e-mail: apu_fond@ukr.net*

Стаття присвячена розгляду соціально-психологічних чинників моральних страждань потерпілих унаслідок екологічної катастрофи. Наведено результати емпіричного дослідження психотравматизації постраждалих і взаємозв'язків переживання екологічного лиха й морального страждання. На основі результатів емпіричного дослідження виявлено прямий причинно-наслідковий зв'язок між заподіяною моральною шкодою, моральними стражданнями й психотравмувальними факторами надзвичайної ситуації техногенного характеру. Підкреслено, що психотравмувальний вплив на особистість кожного з потерпілих за обставин, які досліджено, є глибоким і потенційно небезпечним для психічного здоров'я громади.

В історії України траплялося немало екологічних лих і катастроф, одна з яких розпочалась на нафтобазі ТОВ «Побутрембутматеріали» 8 червня та тривала до 20 червня 2015 року. Відбулось це за адресою: Київська область Васильківський район, смт. Глеваха – і призвело до великої пожежі з вибухами хімічних речовин і небезпечними викидами. Держава зафіксувала обставини пожежі відповідним Актом, складеним у комісійному порядку згідно з вимогами Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку обліку пожеж та їх наслідків» від 26 грудня 2003 року № 2030. Актом про пожежу зафіксовано загибель 5 (п'яти) осіб і фізичне травмування 16 (шістнадцяти) осіб.

Надзвичайний характер події, її перебіг і наслідки зафіксовані офіційним Звітом Урядової комісії про результати ліквідації наслідків надзвичайної ситуації на території нафтобази. За результатами звіту Урядової комісії встановлено, що через близькість нафтобази до військового складу боєприпасів існувала реальна загроза їх детонації та потрапляння внаслідок цього в зону ураження житлових районів м. Василькова й навколишніх сіл. Зусиллями працівників ДСНС України вдалося запобігти цій катастрофі. Отже, центральними органами виконавчої влади України офіційно визнано надзвичайний статус як самої пожежі, так і можливих наслідків. Однак не порушено низки пов'язаних із цим питань, насамперед впливу ситуації на соціально-психологічний клімат і моральних страждань, яких зазнала громада.

Ключові слова: моральні страждання, екологічна катастрофа, психотравматизація, психологічний дискомфорт, соматизація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав незначну кількість досліджень, присвячених різним аспектам моральних страждань, а також психологічних особливостей переживань наслідків надзвичайних екологічних ситуацій, що відбулись у межах місць проживання громадян України.

Варто наголосити, що надзвичайний стан пожежі (техногенної катастрофи) мав передусім як психологічний, так і соматичний вплив на жителів прилеглих територій. Виявлення особливостей цього впливу та його наслідків стало завданням соціально-психологічного дослідження. Діагностика соціально-психологічного стану постраждалих здійснювалася з метою надання подальшої допомоги, зокрема психокорекції, соціального та правового захисту населення [2; 8].

Науковий огляд досліджуваної проблематики дає фахівцям змогу базуватись на теоретичній моделі моральної шкоди як сукупності моральних, фізичних страждань і переживань і порушенні нормальних життєвих зв'язків і звичного плину буття, що негативно впливає на складові компоненти структури особистості [2].

У теоретичну модель дослідження закладено особистісний підхід до розуміння моральних страждань, розроблений доктором психологічних наук Ф.Є. Василюком, який у руслі діяльнісного підходу академіка АПН СРСР О.М. Леонтьєва розглядає переживання як особливу форму діяльності та спосіб відображення світу [3]. На континуумі «індивід-особистість-індивідуальність» саме особистість є головною детермінантою, що визначає способи реагування на психотравмувальні ситуації, їх глибину й інтенсивність.

Тяжкість переживання психотравмувальної події повністю залежить від індивідуально-психологічних особливостей людини, якій завдані моральні страждання, від її темпераменту, стійкості афективно-вольових процесів, рівня суб'єктивного контролю, стресостійкості, соціальної адаптованості, способу реагування на фруструючі події, а також деструкції ціннісно-смыслових орієнтирів особистості [1; 5].

Ф.Є. Василюк виділяє чотири базові психічні феномени, що виникають під час переживання людиною кризової ситуації: стрес, фрустрація, внутрішньо-особистісний конфлікт, криза. Вони відрізняються між собою за тривалістю впливу на особистість і за інтенсивністю патогенних переживань [3]. Пролонговані в часі, негативні переживання переходять у психологічну кризу, за якої людина не може самостійно повернутися до звичного способу життя через невирішені психологічні проблеми, страхи та невпевненість у майбутньому.

У разі встановлення факту психотравматизації центральне місце в дослідженні посідають негативні зміни психічного стану особистості, що перешкоджають її суб'єктивному благополуччю та психологічному здоров'ю. Дослідниками моральна шкода тлумачиться як наслідок переживання людиною негативних емоційних реакцій, викликаних психотравмувальною ситуацією, що призвела до зміни усталеного способу життя особистості, її соматичного та психічного здоров'я [2; 8].

Інтенсивні емоційні переживання, викликані психотравмувальною ситуацією, негативно впливають на основні сфери життя людини: міжособистісні стосунки із сім'єю та рідними, професійну діяльність, фізичне самопочуття (психогенні й соматогенні розлади). Як наслідок пережитих потрясінь, зростає конфліктність, утрачається працездатність, знижується самооцінка [1], загострюються переживання через завдану матеріальну шкоду. Тому в процесі дослідження ці чинники будуть ураховуватися під час аналізу рівня порушення звичного способу життя людини та завданих моральних збитків.

Метою статті є презентація результатів соціального-психологічного дослідження членів громади, постраждалих унаслідок масштабної екологічної катастрофи (пожежі, яка відбулася з 8 червня 2015 року по 20 червня 2015 року у Васильківському районі Київської області).

Мета дослідження – встановити, чи була надзвичайна ситуація пов'язана саме з пожежею та чи були її наслідки психотравмувальними, а за умови підтвердження факту психотравмування – якою є глибина психотравмувального впливу на особистість постраждалих.

Характеристика вибірки. Загальна вибірка респондентів, які взяли участь у дослідженні, становила 619 осіб, однак достовірними та валідними результатами дослідження є дані 510 осіб, які в подальшому й аналізуються. Усі досліджувані в період катастрофи й на цей момент проживають на території Васильківського району й заявляють, що постраждали в результаті екологічного лиха 2015 року.

За критерієм статі вибірка складалася з 346 жінок і 164 чоловіків. Віковий критерій розподіляв вибірку на три групи: 18–35 років – досліджувані юнацького та раннього дорослого періоду (99 осіб); 36–55 років – досліджувані середнього дорослого періоду (177 осіб); 56 років і старші – досліджувані пізнього дорослого періоду (234).

За критерієм «рівень освіти» вибірка складалася зі 120 досліджуваних, які мають загальну середню освіту, 255 осіб із середньою спеціальною освітою та 135 респондентів з повною вищою освітою.

Останній критерій під час формування репрезентативної вибірки – показник професійної зайнятості досліджуваних. Серед загальної кількості респондентів 285 мають постійне місце роботи, з яких 3% – приватні підприємці, 59 – тимчасово не працюють і 166 досліджуваних є пенсіонерами за вислугою років або інвалідністю.

У процесі дослідження застосовувались такі методи: аналіз, синтез, узагальнення, індукція, контент-аналіз (Інтернет-джерел, урядових документів і звітів), структуроване інтерв'ю, інтент-аналіз суб'єктивної інформації, статистичні методи обробки отриманої інформації (дисперсійний, багатфакторний, регресійний і кореляційний аналізи, а також методи середніх величин, процентного співвідношення, стандартних відхилень).

Методики: методика дослідження психологічного анамнезу (№ 14.1.07 за реєстром методик проведення судових експертиз); методика систематизованої фіксації та квантифікації одиниць психологічного змісту в досліджуваному матеріалі (№ 14.1.23 за реєстром методик проведення судових експертиз); методика Р. Кеттелла (№ 14.1.48 за реєстром методик проведення судових експертиз, з метою багатфакторного дослідження та оцінювання індивідуально-психологічних особливостей особистості досліджуваного); Опитувальник вираженості психопатологічної симптоматики (Symptom Check List-90-Revised – SCL-90-R, з метою оцінювання патернів психологічних ознак дискомфорту та його ступеня в широкого кола досліджуваних) Л. Дерогатіса; шкала оцінювання травматичності події (Impact of Event Scale), з метою виявлення симптомів посттравматичного стресового розладу та оцінювання ступеня їх вираженості; методика психологічного аналізу особистості (авт. О.М. Морозов) [2; 4; 5].

Результати діагностики тяжкості й глибини психотравматизації постраждалих, отримані на основі стандартизованих опитувальників.

Шкала оцінювання впливу травматичної події (Impact of Event Scale) – тестова методика, спрямована на виявлення симптомів посттравматичного стресового розладу й оцінювання ступеня їх вираженості, діагностує наявність несприятливих емоційно-особистісних особливостей, що розвинулися як наслідок суб'єктивного сприйняття загрози екологічної небезпеки.

Методика зарекомендувала себе як надійний, валідний інструмент, який пройшов крос-культурну апробацію, може бути включена в батарею психодіагностичних методик для роботи з особами, у яких є або підозрюється ПТСР.

У результаті отриманих описових статистик за шкалою оцінювання травматичності події, яка спрямована на виявлення симптомів посттравматичного стресового розладу та оцінювання ступеня їх вираженості, отримані результати, презентовані в таблиці 1.

Таблиця 1

Середні значення показників субшкал травматичності подій

Діагностична шкала	Кількість досліджуваних	Мінімальне значення у вибірці	Максимальне значення у вибірці	Середнє значення	Середнє відхилення
Вторгнення	510	4	35	23,97**	7,766
Уникнення	510	2	40	23,01**	8,235
Збудливість	510	1	35	23,42**	8,395
Інтегральний показник	510	7	110	70,04**	8,132

Примітка: * – значущість на рівні $p \leq 0,05$; ** – значущість на рівні $p \leq 0,01$.

У результаті аналізу отриманих даних спостерігаємо, що всі вони знаходяться на достатньому рівні значущості $p \leq 0,01$, що дає нам можливість коректного аналізу. Середнє значення трьох субшкал: «вторгнення» (23,97 $p \leq 0,01$), «уникнення» (23,01 $p \leq 0,01$) і «збудливість» (23,42 $p \leq 0,01$) – знаходиться на високому рівні, що свідчить про наявність симптомів посттравматичного стресового розладу та високий ступінь їх вираження. Згідно з науковою практикою дослідників [5], значення, що прирівнюються вище за 15, характерні для людей, які пережили травматичні події, були їх учасниками, спостерігачами чи ліквідаторами.

Характерним є те, що в більшості досліджуваних переважають симптоми, котрі за шкалою характеризуються як «вторгнення» (23,97 $p \leq 0,01$) і проявляються в нічних жахіттях, у відчутті образи, роздумах про негативні наслідки екологічного лиха для їхнього здоров'я та екологічну безпеку регіону. Уникнення (23,01 $p \leq 0,01$) і втеча від болючих спогадів, пов'язаних із травматичними подіями, свідчить про бажання витіснити зі своєї свідомості події пожежі на нафтобазі в червні 2015 року. Психофізіологічне збудження (23,42 $p \leq 0,01$) зумовлене спогадами про травмувальні події пожежі, що викликають гіперзбудження, як наслідок, проблеми з увагою та зосередженням.

Інтегральний показник (70,04 $p \leq 0,01$) дає нам можливість констатувати негативні особистісні утворення у вигляді соматизації (зростання органічних захворювань у досліджуваних), а також порушення сну, підвищений рівень тривожності, повторно виникаючі спогади про психотравмувальну подію, що виникають повторно, як результат психотравмувального впливу екологічного лиха.

Також у значного кола досліджуваних спостерігаються постійна настороженість в очікуванні повторення цього лиха, відтворення болючих емоційних переживань у ситуації, коли ніщо вже не загрожує, а також занурення в спогади, пов'язані з подіями пожежі, яка відбувалася з 8 червня 2015 року по 20 червня 2015 року у Васильківському районі Київської області. Характерними є спроби витіснення з пам'яті спогадів про травматичну подію як один із захисних механізмів. Досліджувані наголошують, що хочуть забути про події червня 2015 року, але самі натяки на полум'я чи дим викликають відтворення спогадів про пожежу.

З метою визначення більш точних показників і можливих похибок розділено досліджених за віковими категоріями. Установлено, що в молоді (18–35 років) нижчий рівень за показниками психотравматизації (56,11 $p \leq 0,01$), ніж у старших вікових груп: 36–55 років (72,34 $p \leq 0,01$) і 56 років і старше (77,26 $p \leq 0,01$). Однак, попри відмінності в глибині вираженості симптоматики, наявність посттравматичного стресового розладу констатовано в усіх трьох досліджуваних групах.

У кожній із вікових груп, визначених на основі класичної періодизації Реана та Крайга, дослідниками виявлено, крім загальних психосоматичних, особливі чинники моральних страждань. Так, для групи раннього дорослого віку найбільш травмувальною обставиною була безпорадність: невизначеність ситуації, неспроможність планувати будь-які дії. Для людей середнього дорослого віку – тривога за близьких (особливо за дітей), переживання через затруєння ґрунтів і вод, неможливість скористатися врожаєм з власних садів і городів. Для групи старшого дорослого віку (56+) найтяжчим моральним випробуванням було знищення стабільного джерела їхнього психологічного комфорту – хвороби та смерть домашніх улюбленців, свійських тварин, а також загибель присадибних квітників.

Попри вікові відмінності, очевидним є факт високого ступеня психотравматизації постраждалих унаслідок пожежі, яка відбулася з 8 червня 2015 року по 20 червня 2015 року у Васильківському районі Київської області.

З метою оцінювання патернів психологічних ознак дискомфорту та його ступеня в досліджуваних обрано методику SCL-90-R, яка включає дев'ять шкал. Методика передбачає діагностику поточного статусу психологічного дискомфорту досліджуваних, спричиненого дією низки впливів. Результати отриманих описових статистик за опитувальником вираженості психопатологічної симптоматики представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

**Середні значення показників вираженості психологічного дискомфорту
постраждалих за методикою SCL-90-R**

Шкали опиту- вальника	Соматизація	Нав'язливість	Сенситивність	Депресивність	Тривожність	Ворожість	Фобія	Параноя	Психотизм
Кількість досліджу- ваних	510	510	510	510	510	510	510	510	510
Міні- мальне значення у вибірці	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Макси- мальне значення у вибірці	4,0	3,3	4,0	3,6	3,7	3,5	3,3	3,5	3,2
Середнє значення	2,018**	1,410**	1,591**	1,195**	1,484**	0,951**	1,420**	1,045**	0,737**
Середнє відхилення	,9305	,7814	,9056	,7610	,8612	,7572	,8309	,7865	,7116

Примітка: * – значущість на рівні $p \leq 0,05$; ** – значущість на рівні $p \leq 0,01$.

Шкала «Соматизація» трактується нами як сукупність суб'єктивних психофізіологічних відчуттів і переживань, які виникають унаслідок порушення та зміни звичного способу й ритму життя, усталених звичок і неможливості повноцінної самореалізації, що й спричиняє соматовегетативну симптоматику.

Середній рівень параметра соматизації (2,018 $p \leq 0,01$) свідчить про високу частоту скарг досліджуваних, що стосуються серцево-судинної, гастроентерологічної та респіраторної систем. Компонентами розладів є головні болі, біль і дискомфорт загальної мускулатури й на додаток соматичні еквіваленти тривожності. Цей параметр, виражений у групі досліджуваних, не сприяє гармонізації особистості, що, своєю чергою, погіршує якість життя особистості. Психосоматизація виникає у відповідь на сильні емоційні подразники, переживання наслідків екологічної трагедії, а також на прямий вплив психотравматичних чинників.

Середній рівень нав'язливості (1,510 $p \leq 0,01$) відображає стан думок, імпульсів і дій, які переживаються індивідом як безперервні та безкінечні. Постійні переживання подій пожежі й можливості повторення ситуації підвищує рівень нав'язливості в членів громади, що

функціонально є соціально дезадаптивним проявом. Міжособистісна сенситивність (1,591 $p \leq 0,01$) на середньому рівні визначається почуттями особистісної неадекватності й неповноцінності, особливо коли людина порівнює себе з іншими. Самоосуд, почуття неспокою та помітний дискомфорт у процесі міжособистісної взаємодії характеризують прояви цього синдрому.

Тривожність середнього рівня вираженості (1,484 $p \leq 0,01$) характеризується такими симптомами, як нервозність, напруження і тремтіння, а також нападами паніки й відчуттям насильства. До ознак тривожності належать також когнітивні компоненти, що включають відчуття небезпеки, побоювання, страху й деякі соматичні кореляти тривожності.

Фобії (1,420 $p \leq 0,01$) визначають як стійку реакцію страху на певних людей, місця, об'єкти або ситуації, котра характеризується як ірраціональна щодо стимулу, що призводить до уникання.

Усі наступні показники знаходяться на низькому рівні вираженості.

Показник депресії (1,195 $p \leq 0,01$) відображає широку сферу проявів клінічної депресії. Низькі значення свідчать про відсутність депресивних розладів. Ворожість (0,951 $p \leq 0,01$) включає думки, почуття або дії, які є проявами негативного афективного стану злості. Параноїдальні симптоми (1,045 $p \leq 0,01$) і психотизм (0,737 $p \leq 0,01$) знаходяться на дуже низькому рівні й мало представлені у вибірці.

Установлено, що постраждалі відчувають безпричинну тривогу, переймаються можливими негараздами, мають відчуття безнадійності майбутнього, напади паніки і страху вийти з дому. Усі ці переживання порушують якість життя й можливість повноцінно ним насолоджуватись, виконувати трудову діяльність і займатись активним відпочинком. Пожежа внесла деструктивні зміни в душевний стан людей, зруйнувала відчуття соціального комфорту й безпеки громади м. Василькова загалом.

Отже, за результатами цієї методики можна діагностувати наявність патернів психічного дискомфорту, серед яких за глибиною вираженості домінує соматизація.

З метою аналізу наявності й ступеня вираженості моральних страждань проаналізовано суб'єктивні значення тяжкості психотравматичних переживань моральної шкоди (за відповідями досліджуваних), чинники моральної шкоди (багатофакторний аналіз), ступінь зв'язку наслідків екологічного лиха з психотравматичними характеристиками (кореляційний аналіз).

Аналіз чинників моральних страждань, завданих постраждалим унаслідок пожежі, яка відбулась з 8 червня 2015 року по 20 червня 2015 року у Васильківському районі Київської області, реалізовано за допомогою багатофакторного аналізу методом обертання.

За допомогою факторного аналізу виділено п'ять базових факторів, що підтверджують показники загальної дисперсії (таблиця 3).

Таблиця 3

Показники загальної дисперсії факторного аналізу

Компонент	Початкове власне значення		
	Загалом	% дисперсії	% кумуляції
1	6,845	23,604	23,604
2	3,149	10,860	34,465
3	2,051	7,074	41,539
4	1,668	5,750	47,289
5	1,643	5,666	52,955

Найбільш достовірними на рівні 52,95% кумулятивного показника виявилися п'ять факторів, тому ми схильні в подальшому аналізувати саме їх як найбільш значущі. Загалом

у процес виділення факторів включено 29 шкал із наших дослідницьких опитувальників, унаслідок чого ми сформували матрицю головних компонентів (таблиця 4).

Таблиця 4

Показники загальної дисперсії факторного аналізу

Компоненти факторів	Навантаження
Параноя	0,868
Депресія	0,859
Психотизм	0,856
Ворожість	0,838
Нав'язливість	0,824
Збудливість	0,811
Фобія	0,803
Вторгнення	0,783
Сенситивність	0,757
Уникання	0,757
Самооцінка	-0,638
Нестриманість (експресивність)	0,581
Соматизація	0,547
Підозрілість	0,534
Тривожність	0,416

Тести, які вказують на придатність даних для виявлення структури, – це метод Кайзера-Майєра-Олкіна (КМО) «Метод адекватності вибірки»; статистика вказує на пропорцію різниці у змінних, які можуть бути спричинені основними чинниками. Показник за цим тестом у дослідженні становить 0,878. Високі значення (близькі до 1,0) зазвичай вказують на те, що факторний аналіз може бути корисним для даних.

Тест сферичності Бартлетт перевіряє гіпотезу, що кореляційна матриця є матрицею ідентичності, а вибірка підпорядковується нормальному розподілу. За тестом Бартлетт $0,000 < 0,05$, що свідчить про значущість отриманих результатів і доцільність їх аналізу, КМО = $0,878 > 0,05$, значимість за тестом Бартлетт – $0,000 < 0,05$. Отже, факторний аналіз коректний і може бути інтерпретованим.

У результаті застосування методу обертання сформовано матрицю найбільш вагомих компонентів чинників психотравматизації досліджуваних. Навантаження кожного з факторів презентовано в таблиці 4.

Отже, можна стверджувати, що чинниками моральної шкоди внаслідок психотравматизації постраждалих у результаті пожежі, яка відбувалася з 8 червня 2015 року по 20 червня 2015 року у Васильківському районі Київської області, є посттравматичний стресовий розлад, відчуття психологічного дискомфорту і зміни емоційно-вольової регуляції. Зіставляючи середні значення, констатуємо високий рівень впливу компонентів ПТСР і психологічного дискомфорту. Отже, чим вищий рівень ПТСР і психологічного дискомфорту, тим більш виражена моральна шкода внаслідок психотравматизації постраждалих.

З метою встановлення причинно-наслідкового зв'язку між психотравматичними факторами й моральною шкодою, завданою постраждалим, використано регресійний і кореляційний аналізи.

З метою встановлення зв'язків між особистісними характеристиками, ознаками психологічного дискомфорту та компонентами посттравматичного стресового розладу реалізовано кореляційний аналіз. У результаті кореляційного аналізу встановлені значимі кореляційні зв'язки, що представлені в таблиці 5.

Таблиця 5

**Значення коефіцієнтів кореляції психологічних особливостей і симптомів
посттравматичного стресового розладу постраждалих членів
ГО «Фонд подолання наслідків Васильківської трагедії»**

	IN	AV	AR	SOM	SEN	DEP	TRY	FOB
C	$r = -0,393^{**}$		$r = -0,352^{**}$	$r = -0,413^{**}$	$r = -0,422^{**}$	$r = 0,450^{**}$	$r = -0,450^{**}$	$r = -0,404^{**}$
IN		$r = 0,613^{**}$	$r = 0,806^{**}$	$r = 0,645^{**}$	$r = 0,484^{**}$	$r = 0,561^{**}$	$r = 0,630^{**}$	$r = 0,546^{**}$
AV			$r = 0,673^{**}$	$r = 0,510^{**}$	$r = 0,362^{**}$	$r = 0,476^{**}$	$r = 0,475^{**}$	$r = 0,390^{**}$
AR				$r = 0,678^{**}$	$r = 0,456^{**}$	$r = 0,583^{**}$	$r = 0,642^{**}$	$r = 0,534^{**}$
SOM					$r = 0,614^{**}$	$r = 0,759^{**}$	$r = 0,771^{**}$	$r = 0,672^{**}$
SEN						$r = 0,819^{**}$	$r = 0,697^{**}$	$r = 0,713^{**}$
DEP							$r = 0,848^{**}$	$r = 0,752^{**}$
TRY								$r = 0,838^{**}$

Примітка: * – значущість на рівні $p \leq 0,05$; ** – значущість на рівні $p \leq 0,01$; C – емоційність, IN – вторгнення, AV – уникання, AR – збудливість, SOM – соматизація, SEN – сенситивність, DEP – депресивність, TRY – тривожність, FOB – фобії.

Під час аналізу й інтерпретації провідних кореляційних зв'язків по кожному фактору будемо їх наводити по низхідній, відповідно до їх вагомості.

Так, наявні в досліджуваних зміни емоційної сфери внаслідок пережитої трагедії пов'язані зі значним зростанням рівня тривожності на тлі підвищеної сенситивної вразливості. Емоційні переживання порушень соматичного благополуччя визначають виникнення фобічних реакцій, які, зокрема, пов'язані зі вторгненнями, у вигляді кошмарних снів і болісних спогадів. Окрім того, порушення емоційної сфери визначають зростання збудливості реагування у сфері повсякденних відносин, що призводить до зворотного негативно-го впливу на емоційну сферу особистості постраждалого.

Підлеглість вторгненням, які набувають форм кошмарних снів, нав'язливих відчуттів, образ чи думок, пов'язаних із негативними наслідками трагедії, зумовлена передусім зростанням загальної збудливості та соматизацією тривоги. Компенсаторна схильність до уникнення зумовлена виникненням депресивних станів через фобічні реакції. Своєю чергою, емоційна сенситивність впливає на ризики загострень реакцій вторгнення.

У свою чергу, зниження реактивності й нав'язливі захисні реакції у вигляді спроб пом'якшення або уникнення власних переживань, пов'язаних із можливим впливом негативних явищ, спричинені схильністю до фізіологічної збудливості, яка сприяє маніфестації проявів вторгнення. Уникнення також стає відповіддю на соматизацію тривожних думок про можливі наслідки трагедії для фізичного здоров'я, що підвищує депресивні тенденції. Окрім того, уникнення стає спробою непродуктивного захисту від фобічних страхів, що загострюють сенситивну вразливість постраждалого.

Зростання збудливості внаслідок психотравматизації постраждалих є реакцією на болісні переживання внаслідок підлеглості вторгненням. Схильність до дратівливості

також визначає тенденцію до уникнення людиною контактів та інших форм соціальної активності, що часто може суб'єктивно пояснюватися постраждалим власною тривогою через можливі соматичні негаразди. Порушення нормальної повноцінної соціальної активності через загострення дратівливості викликає депресивні переживання, які мають тенденцію до фобічних проявів. На фоні цього відбувається загострення сенситивної вразливості, що знову-таки зумовлює зворотний сплеск збудливості.

Занурення потерпілих у соматичні почуття негараздів власного здоров'я спричинене насамперед тривожними та депресивними станами, які превалюють після пережитої трагедії. Такі хвилювання щодо соматичного стану викликають дратівливість через мало контрольовані фобічні страхи за своє фізичне благополуччя. Ці побоювання зумовлюють загострення реакцій вторгнення, як наслідок, підвищують сенситивну вразливість, що породжує уникання соціальної активності й порушує нормальне функціонування постраждалого в соціумі.

Підвищена сенситивність потерпілих до зовнішніх і внутрішніх стимулів розвивається на тлі депресивності, зумовленої фобічною тривожністю. Така вразливість породжує тенденцію до соматизації тривоги, яка серед іншого набуває вигляду вторгнень у формі кошмарних снів і нав'язливих травматичних думок. Окрім того, підвищена сенситивна вразливість відбивається й на загальному рівні збудливої дратівливості, що спричинює тенденцію до уникнення соціальних контактів, наслідком чого стає порушення повноцінної взаємодії з оточенням у всіх сферах життя постраждалого.

Депресивні тенденції, які виникли внаслідок пережитої потерпілими трагедії, пов'язані з тривожністю на фоні фобічних страхів. Наслідком депресивних станів стає зростання сенситивної вразливості, яка трансформується в соматизацію тривоги. Підвищена на тлі депресивності дратівлива збудливість відбивається не лише на зовнішньому рівні міжособистісних відносин, а й на внутрішньому рівні у формі нав'язливих вторгнень страхів у думки та сни потерпілого. У результаті такого депресивного занурення на фоні негативних переживань поступово закріплюється вже згадана реакція уникання соціальної активності, що ускладнює навіть можливість одержання підтримки від власного соціального оточення.

Виявлена в ході дослідження тривожність постраждалих, як уже зазначалося, зумовлена насамперед загальним зростанням депресивних фобічних страхів, які найчастіше набувають вигляду соматизації підвищеної тривожності. Підвищення тривожності визначає також схильність до зростання сенситивної вразливості, що породжує загострення загального рівня дратівливості. Так само тривожність у міру зростання проявляється й на рівні obsesivних думок і жакливих снів. Поступово така тривожність, набуваючи ознак генералізованої характеристики, визначає й реакцію уникнення, коли людина починає вбачати джерело загрози чи дискомфорту вже навіть у соціальному оточенні.

Фобічні реакції потерпілих унаслідок катастрофи пов'язані з депресивною тривожністю, яка часто трансформується у вигляді соматизації дискомфортних станів і на фізичному рівні самопочуття. У постраждалих із фобічними проявами, які не отримали вчасної кваліфікованої психологічної допомоги, поступово загострюється сенситивність, що актуалізується в тривожних вторгненнях на свідомому та неусвідомленому рівнях. Унаслідок таких психотравматичних переживань загострюється загальна дратівливість, що так само породжує тенденцію до уникання соціального оточення, що сприймається як джерело прихованої небезпеки.

Отже, встановлено факт виникнення цілого комплексу негативних емоційних переживань у результаті психотравмувальної ситуації (пожежа на нафтобазі), які достовірно взаємопов'язані. Зростання одних параметрів призводить до зростання інших переживань,

що порушують внутрішній світ особистості й перешкоджають повною мірою отримувати задоволення від життя. Комплекс взаємозв'язків дисгармонійних переживань чітко демонструє всю глибину психологічного дискомфорту постраждалих унаслідок пожежі.

Шляхом кореляційного аналізу встановлено взаємозв'язок проявів посттравматичного стресового розладу зі сформованим відчуттям психологічного дискомфорту і, як наслідок, соматизацією населення. Можна дійти висновку, що пожежа, яка відбувалась із 8 червня 2015 року по 20 червня 2015 року у Васильківському районі Київської області, зумовила зростання відчуття дискомфорту й проявів цілого комплексу стресової посттравматичної симптоматики, що, своєю чергою, порушило стан психічного благополуччя як окремих членів, так і громади загалом.

Отримані результати свідчать про наявний причинно-наслідковий зв'язок між низкою психотравмувальних факторів і моральною шкодою, завданою членам громади.

За допомогою дослідження психологічного анамнезу, систематизованої фіксації та квантифікації одиниць психологічного змісту в досліджуваному матеріалі й психологічного аналізу особистості констатовано наявність симптоматики посттравматичного стресового розладу та відчуття психологічного дискомфорту (як наслідок, екологічної трагедії). Окрім того, з'ясовані взаємозв'язки в плеяді причинно-наслідкових зв'язків травматичних подій і виокремлено п'ять чинників психотравматизації досліджуваних.

Установлено, що відбулося порушення прав людини, в тому числі гарантованого ст. 27 Конституції України права на життя; гарантованого ч. 1 ст. 50 Конституції України права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, права на належну якість продуктів харчування, права на недоторканність особистого та сімейного життя, права на безпеку від техногенних факторів тощо. Подія надзвичайної ситуації призвела до руйнації нормального плину буття громадянина, втрати віри в безпечне майбутнє й формування неконструктивних характеристик (страх за життя, високий рівень тривожності), а також обмежила можливості ведення підсобного домогосподарства.

У результаті дослідження із застосуванням валідного психодіагностичного інструментарію, математично-статистичного аналізу, реалізованого за допомогою програмного пакета даних SPSS 17 та Excel для Windows, констатовано в групі потерпілих наявність симптоматики посттравматичного стресового розладу та відчуття психологічного дискомфорту як наслідок екологічної трагедії; з'ясовано взаємозв'язки в плеяді причинно-наслідкових зв'язків травматичних подій, представлено регресійну модель психосоматизації постраждалих членів громади й виокремлено п'ять чинників психотравматизації досліджуваних.

Отже, встановлено, що надзвичайна ситуація, зумовлена пожежею, яка відбувалась із 8 червня 2015 року по 20 червня 2015 року у Васильківському районі Київської області та спричинила її наслідки, з усією очевидністю була психотравмувальною для постраждалих громадян.

Психотравмувальний вплив на особистість кожного з потерпілих за обставин, які досліджено, є глибоким і потенційно небезпечним для психічного здоров'я громади. Також діагностовано прямий причинно-наслідковий зв'язок між спричиненою моральною шкодою, моральними стражданнями людей і психотравмувальними факторами надзвичайної ситуації техногенного характеру.

Список використаної літератури

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 268 с.
2. Вакулєнко О.Л. Правовий, психологічний та соціально-економічний аспекти проблеми моральної шкоди, завданої громаді. Право України. 2018. №4. С. 165–179.
3. Васильюк Ф.Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций). Москва: Из-во Московского ун-та, 1984. 200 с.

4. Наследов А.Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных: учеб. пособ. Санкт-Петербург: Речь, 2004. 392 с.
5. Тарабрина Н.В. Практикум по психологии посттравматического стресса. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 272 с.
6. Шимон С.І. Про розмір відшкодування моральної шкоди. Право України. 1998. № 12. С. 89–91.
7. Чурилов М. Вибірка в соціологічному дослідженні. Соціологія: навч. посіб. / за ред. С.О. Макєєва. Київ: Знання, 2008. С. 463–483.
8. Vakulenko O.L., Frolov M.O. The Notion of “Moral Harm” as an Interdisciplinary Category: the Ways of Solving the Problem of Reimbursement. Eurasian Academic Research Journal. 2017. № 12 (18). P. 211–216.

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS OF VICTIMS SUFFERING AS A RESULT OF AN ECOLOGICAL CATASTROPHE

Oleksandr Vakulenko, Marta Melnyk, Alina Proskurnia

*Psychologists Association of Ukraine,
16, Akademika Yefremova Str., Kyiv, Ukraine, 04116,
e-mail: apu_fond@ukr.net*

The article is devoted to the consideration of socio-psychological factors of victims' moral suffering as a result of an ecological catastrophe. The results of empirical research of victims psychotraumatization and interrelationships of ecological disaster and moral suffering are presented. Based on the results of empirical research, were discovered a direct causal links between the caused moral harm, moral suffering and psycho-traumatic factors of an emergency ecological situation. It was emphasized that the psycho-traumatic impact on the personality of each of the victims, in the circumstances investigated is profound and potentially dangerous for the community's mental health.

There have been many environmental disasters and catastrophes in the history of Ukraine. One of them began at the Petroleum Station of the “Pobutrembutmaterialy” Ltd. on June 8 and lasted until June 20, 2015. This happened at the address: Kyiv region Vasilkovsky district, smt. Glevaha – and led to a major fire with explosives of chemicals and hazardous emissions. The state has fixed the circumstances of the fire by the relevant Act drawn up on a commission basis in accordance with the requirements of the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 26, 2003, No. 2030 “On Approval of the Procedure for Accounting for Fire and its Consequences”. The act of fire recorded a death of 5 (five) people and physical injury 16 (sixteen) people.

The extraordinary nature of the event, its course and its consequences were fixed by the official report of the Governmental Commission on the results of consequences liquidation of the emergency situation on the territory of the oil terminal. According to the results of the report of the Government Commission, it was established that due to the proximity of the oil tanker to the military, there was a real threat of their detonation and consequently into the zone of defeat of the residential districts of Vasylkiv and the surrounding villages. The efforts of the NDSU staff, managed to prevent this catastrophe. Thus, the central authorities of Ukraine have officially recognized the exceptional status of both the fire itself and its possible consequences. However, a number of related issues were not violated: first of all, the impact of the situation on the socio-psychological climate and the moral suffering experienced by the community.

Key words: moral suffering, ecological catastrophe, psychotraumatization, psychological discomfort, somatization.